

İLÂHÎ DİN(LER) MENSUPLARININ HAYIRLI OLANLARINA ALLAH'IN KUR'AN'DA ÖNGÖRDÜĞÜ ORTAK İSİM: ÜMMET-İ KÂİME*

Yusuf ALEMDAR**

"Onlar (kutsal kitap sâhibi kılınanlar)ın hepsi birbirinin aynı veya benzeri değildir. Zira İlâhî Kitap'lı halk içerisinde (haksızlıklara ve kötülöklere karşı daima) bir ümmet-i kâime (duyarlı ve tepkili bir topluluk) vardır..."

(Kur'an-ı Kerîm, 3/Âl-i İmrân, 113.)

Anahtar Kelimeler: Ümmet-i kâime, ehl-i kitap, Kur'an-ı Kerîm.

GİRİŞ

Kur'ânî bir deyim olan "ümmet-i kâime" başlığını taşıyan makâlenin takdîmine geçmeden evvel, bunu kaleme alırken izlediğimiz yöntemle dair şu ön-bilgiyi sunmayı yararlı buluyoruz.

Sosyal bilimlerin çok girift bir yapısı vardır. Bu gerçekten hareketle; bunların herhangi bir dalında çalışma yapan bir araştırmacı, salt o disiplinle sınırlı kalarak ortaya bilimsel değeri hâiz, ciddî-seviyeli bir ürün koyması hemen hemen imkânsız gibi bir şeydir. Dinî ilimler sahası da bu kategoriye dâhil olmakla, aynı durum burası için de geçerlidir.

Örneğin; Tefsîr alanında akademik düzeyde bir makâle, tez veya kitap hazırlayan bir araştırmacı, buna destek ve yardımcı olabilecek yan branşlar konumundaki Hadîs, Fıkıh, Kelâm, İslâm-Dinler-Mezhepler-Tasavvuf Tarihi vs. disiplinlerden de azâmî derecede istifâde edecektir. Bu, gâyet tabîî ve hatta olması gereken; yapılmadığında ise yadırganması icâbeden bir durumdur. Zira bu ihtisas dallarının, asla birbirinden bağımsız ve kopuk olduğu düşünölemez. Mühim olan, bunların birbirleriyle ilintilerini iyi saptamak ve ilişkilerini yerinde ve doğru kurmaktır. Biz de –becerebildiğimiz ölçüde- bunu gerçekleştirmeye çalıştık.

Nitekim bu doğal açılım bizim çalışmamıza da yansdı. Kur'ân-ı Kerîm'in bir âyetinden (Âl-i İmrân Sûresi, 113) esinlenerek ele aldığımız bir kavramı (ümmet-i kâime) incelerken tefsir kaynakları yanısıra başka alanlarda yazılmış eserlere de müracaat ettik.

Makâlemize konu ettiğimiz tâbir, –geçtiği yer ve ana tema'sı itibâriyle- ilk önce Kur'an Tefsîri'nin kapsamına dâhil olmakta, sonrasında ise –din'le alâkalı, alâkasız- birçok disiplinin ilgi alanına girmektedir. Biz bunlar içerisinde konuyu, –bir makâle çerçevesi içinde kalmak amacıyla- sadece; a) Sözü edilen iki terimin (ümmet ve kâime) etimolojik yapısı ve anlamları hakkında sözlük ve ansiklopedilere, b) Ümmet-i kâime'nin Kur'an

* Başbaşa özel bir sohbet esnasında sözün-gelişi ben, misâl bâbından *Mâide Sûresi*'nin ilgili âyetini orijinal metniyle birlikte naklettiğimde, hemencecik "ümmet-i kâime" tâbirine dikkat çeken, bunun üzerinde ısrarlı vurgular yapan; böylece beni –zımnen- bu kavramın muhtevâsını araştırmaya sevkeden Ahmet Turan ALKAN Beyefendi'ye minnet ve şükranlarımı arzermeyi bir vazife telakki ederim.

** Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi, Sivas.

terminolojisinde hangi mânâda kullanıldığı hakkında tefsir ve meallere, c) Sözkonusu kavramın şümûlüne giren din mensuplarının (ehl-i kitâb) nasıllığı-niceliği hakkında Dinler Tarihi kitaplarına, d) Bu deyim (ümme-i kâime) çağrıştırdığı anlam ve içerikle örtüşen söz ve uygulama örnekleri hakkında ise İslâm Tarihi eserlerine başvurmakla yetindik.

Daha fazla açılmazdık; çünkü, makâle sınırlarını zorlamadan öz'lü anlatımı tercih etmek gibi bir sıkıntımız vardı ve biz de buna özen gösterdik.

Sonuçta –ulaştığımız veriler ışığında- öne sürdüğümüz bazı görüşler ise, kendi kanaatlerimiz olarak kayda geçti. Dolayısıyla –bir bakıma indî/sübjektif gibi algılanabilecek ve belki de öyle olan- bu kişisel fikirler, her an eleştiriye ve düzeltilmeye açık düşüncelerimizdir.

Zaten buradaki gâye; yegâne esin kaynağımız olan Kur'an'ın, “konu tefsiri” veya “konulu tefsir” yahut “kavram çalışması” doğrultusunda değerlendirilebilecek küçük bir örnek ortaya koymaktır. Bunu yaparken; geleneksel tefsir ve te'villerin dışına çıkarak veya az da olsa var olan bu tür bakış-açıların gündeme getirerek ve bunları geçmişin misâlleriyle zenginleştirerek Kur'an okuyucularına yeni bir perspektif kazandırmak, yeni bir ufuk açmak; böylesi yorumların izdüşümünü bugüne ve geleceğe taşımak/yansıtmak temel hedefimiz olmuştur.

Kur'an'ın tamamı gözönüne alındığında, onun, insanları –inanç bakımından- iki genel kategoriye ayırdığı rahatlıkla söylenebilir: İnananlar (mü'minler) ve inanmayanlar (kâfirler)¹.

Kur'an'a, bir de inanç sahibi insanları nasıl sınıflandırdığı noktasından bakıldığında ise, o zaman şu inanç gruplarından bahsettiği kolaylıkla görülebilir:

1. Müşrikler (putatapanlar/putperestler, politeistler, paganlar).
2. Mecûsîler (ateşetapanlar/ateşperestler, zerdüşter).
3. Sabiîler (yıldız[lar]a tapanlar, mandaîler, gnostikler).
4. Ehl-i Kitâb (Eski Ahit/Tevrat ve Yeni Ahit/İncil sahipleri, yahûdiler/müsevîler ve hristiyanlar/îsevîler).
5. Hanifler (tek-tanrıcılar/muvahhidler, monoteistler).
6. Müslümanlar (son İlahî din/İslâm mensupları).

Buna göre Kur'an, indîği toplumda var olan² altı dinî cemaatten söz etmiş oluyor. Biz burada Kur'an'ın bahsettiği bu dinî oluşumlardan sadece bir tanesini (Ehl-i Kitâb'ı) konumuzun merkezine alıp, Kur'an bağlularını da Tevrat ve İncil sahiplerine ekleyerek³ çalışmamızın ana eksenini oluşturacağız. Daha açık bir anlatımla; şu an varlığını sürdüren, İlahî menşe'li ve kutsal metinli üç dinin mensuplarını “ehl-i kitâb” kavramı içinde değerlendirerek konumuzun açılımını sağlayacağız.

Günümüz inanç sistemleri haritasında “Haniflik” adında bir din yer almıyor⁴. Ancak böyle bir dağılımda yer almamasına rağmen, bundan, haniflik

¹ Kur'an'ın, bu türden çift yönlü konuları, karşılaştırmalı olarak düalist bir anlatım tarzıyla işlediğini çok yer(in)de gözlemek pekâlâ mümkündür.

² Kur'an'ın indîği dönemde Arapların (özellikle Hicaz bölgesindekilerin) dinî inanışları hk. bkz. Şemseddin GÜNTALAY, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri* (Sadeleştirilenler: M. Mahfuz SÖYLEMEZ-Mustafa HİZMETLİ), s. 63-94, Ankara 1997.

³ “Burada (3/Â-i İmrân, 113'te) ehl-i kitab müslimanlara dahi şamil olan manai eammine masruftur.” (Elmalî'li Muhammed Hamdi YAZIR, *Hak Dini Kur'an Dili*, II/1160, İstanbul 1979.)

⁴ Aslında M. VI. asır Arapları arasında (hususıyla Kureyşliler'de), “hanif dini” diye müşriklikten farklı bir dinî akım bulunmuyordu. Hanif sözünün belirli bir dinî şekle inanma anlamında ilk defa Kur'an-ı Kerim'de ortaya konulmuş olduğuna kesin gözüyle bakılabilir (12 kez zikredilmiş). Ancak âyetlerden hiç birinde bununla cahiliye dönemine ait bir dinî akım kasdedilmemiştir.” (GÜNTALAY, a.g.e., s. 81.)

Hanif, 'müslim' anlamında kullanılan dinî bir terimdir. Ancak İslâm'ın dışında ayrı bir din değil, Kur'an öncesi dönemde yaşayan muvahhidlere verilen bir addır. Yani o devirdeki yaygın inanışı (şirki) benimsemeyip, ayrı bir inanç (tek tanrı fikri) etrafında toplanan cemaatin ismidir. Buna göre hanifler, geleneksel Arap dinini kabul etmeyen ve bir çeşit monoteizmi savunan bazı kişilerin oluşturduğu -o dönemin hâkim nancının aksine- bir tür ayrılıkçı grubu betimleyen alemdir. (Şinasi GÜNDÜZ, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 155, Ankara 1988.)

üzerinde durmayacağız anlamı çıkarılmamalıdır. Zira biz konuyu işlerken, hanifliğe; Yahûdilik, Hristiyanlık ve Müslümanlığın üzerinde ve onları kuşatıcı, birleştirici bir “şemsiye terim” şeklinde yaklaşıyoruz. Bu bağlamda itikadlarının/akîdelerinin birinci maddesi olarak “muvaahhid”liği esas alan; yani “Allah’ın Birliği” temeline dayanan her dinin inanırını “hanif” addediyoruz. Bu ön-kabûlden hareketle doğrudan ad/kavram anarak temas etmesek bile, dolaylı olarak –bu manâda- haniflik, mevzûmuzun kapsamına dâhildir.

“Günümüzde yaşayan dinlerin isimleri, genellikle kutsal kitaplarda yer alan veya kurucularına (izafeten) verilen isimler olmayıp sonradan düşünülmüş ve konulmuştur. Adı, kurucusu (Allah) tarafından tesbit edilip mukaddes kitabında zikredilen tek din İslâm’dır⁵.” Dolayısıyla, “Kur’an’da İslâm dışında hiçbir din ismiyle anılmaz⁶.”

Dinler Tarihçileri, dinleri çeşitli bakış açılarına göre farklı biçimlerde tasnife tâbi tutmuşlardır. Bu sınıflandırmalar içerisinde dinleri; ilkel kabile dinleri, millî dinler ve evrensel dinler şeklinde başlıca üç kısma ayırmak en uygun gibi gözükmektedir⁷.

Fakat biz, bundan sonraki bölüm başlığına denk düşme ve bu başlık altında ele alacağımız üç dini ortak bir paydada toplama amacına yönelik olarak; İslâm bilginleri tarafından öne sürülen ve genelde bu çevrelerde kabul gören şu bölümlenmeyi göz-önünde bulundurarak konuya açıklık getireceğiz.

Buna göre dinler, İlâhî ve beşerî olmak üzere iki kısma ayrılır.

İlâhî dinler; özü itibarıyla, asıl yapılarında tevhitte, tek Tanrı’ya dayanırlar; kitaplı ve peygamberli dinlerdir.

“İlâhî din” yerine “Hak din” ve “semâvî din” deyimleri de kullanılmaktadır. Bu tâbirlerin şümûlüne Yahûdilik (Judaism), Hristiyanlık (Christianism) ve İslâm (Muhammed-i-anism⁸) girmektedir⁹.

İşte bu bölümde, –Kur’an temelinde- bu dinler incelenmeye çalışılacaktır.

I. KUR’AN’DA İŞARET EDİLEN İLÂHÎ DİNLER

A- İslâm

Kökeninde barış (silm) ve mutlak bağlılık (teslimiyet) manaları bulunan İslâm kelimesi, Kur’an’da; biri genel, diğeri özel anlamda olmak üzere iki değişik muhtevâyâ büründürülerek zikredilir.

1. İlâhî hitâba mazhar olan peygamberler aracılığıyla gönderilen tüm hak/semâvî dinlerin ortak adı. (Cins isim: Dînullah=Allah kaynaklı bütün dinler.)

2. Yalnızca son peygamber Hz. Muhammed’e bildirilen ve İlâhî dinlerin bitiş halkasını teşkil eden inanç sisteminin adı. (Özel isim: el-İslâm=Yine Allah kaynaklı son barış ve esenlik dini.)¹⁰

Bununla beraber; “hanifliğin bir din olup-olmadığı” hem İslâm âlimleri hem de batılı din bilginleri (oryantalistler) arasında tartışma konusudur. Bu husustaki görüşler için bkz. Şaban KUZGUN, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik*, s. 148-157, Kayseri 1985.

⁵ Günay TÜMER, “Din”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, IX/319, İstanbul 1994.

⁶ İlhami GÜLER-Ömer ÖZSOY, *Konularına Göre KUR’AN (Sistematik Kur’an Fihristi)*, s. 148, Ankara 1996.

⁷ TÜMER, *a.g.m.*, s. 318-319.

⁸ Genelde müsteşriklerin, ‘müslümanlar’ı tanımlarken kullandıkları bu deyim, İslâm dünyasında kabul görmediğini ve antipatiyle karşılandığını burada belirtmeliyiz.

⁹ Günay TÜMER-Abdurrahman KÜÇÜK, *Dinler Tarihi*, s. 175-176, Ankara 1993.

¹⁰ TÜMER-KÜÇÜK, *gös.yer.* ayrıca bkz. İsmail ÇALIŞKAN, *Kur’an-ı Kerim’de Din Kavramı* (A.Ü.S.B.E. Basılmamış Doktora Tezi), s. 124-126, Ankara 1998.

“Gerçekte bütün peygamberler, İslâm’ı (Allah’a teslim olmayı) öğütlemişlerdir. Dinlerin özü budur. Bu anlamıyla bütün hak dinler, İslâm’dır¹¹. Allah’a teslim olmaya aykırı düşecek bir din, makbûl değildir¹².”

Fakat burada söz konusu edilen/edilecek olan İslâm, geniş ve genel ifâdenin dışında yer alan; yani dar manâda tanımlanan, Allah’ın –insanlığın tekâmülüne paralel olarak- geliştirip olgunlaştırdığı (mükemmel kıldığı¹³), bu hâliyle de İlahî dinlerin en gelişmiş şekli olan son dindir (el-İslâm).

B- Ehl-i Kitâb

Kur’an’ın –İslâm dışındaki- diğer dinleri ele alış biçimi, onlar için birer isim kullanarak değil; o dinlerin mensuplarını, daha doğrusu bu dinlerin müntesiplerinin davranışlarını dile getirmek suretiyledir¹⁴.

Buna göre Kur’an, nâzil olduğu Arap Yarımadası’nda ve o tarihte hangi dinî gruplar varsa, onlarla düşünce ve doktrin düzeyinde polemığe girmiş¹⁵, bunları davranışsal olarak övmüş ya da yermiştir.

Bir başka deyişle Kur’an, dinler ve bunların inananlarıyla uğraşmak yerine, bu dinlerin sâlikleri şahsında fikir ve fiillerle uğraşmıştır. Bu çerçevede Kur’an’ın bütünlüğüne dikkat edilirse, eski peygamber ve kavimlerin kıssalarındaki ana temanın da bu minvâl üzere olduğu görülür¹⁶. Açıkçası Kur’an’da, eylemler ve sonuçları üzerinde durulmuştur. Bu açıklamalar ışığında, Kur’an’ın konuları arasında önemli bir yeri, Ehl-i Kitâb ile ilgili pasajlar oluşturmaktadır, denilebilir.

Arapça bir tâbir olan ve Hicaz Bölgesi Araplarıncâ, “dinsel öğretileri arasında kitap geleneğine yer veren Yahûdîler ve Hıristiyanlar için” bir isim olarak söylenilegelen Ehl-i Kitâb (kitap halkı veya kitaplı halk) kavramı; Kur’an’da, Yahûdîler ve Hıristiyanlar için kullanılan bir genel ad olma özelliğini korumuştur. Dolayısıyla Kur’an, zamanın Arapları tarafından dillendirilen bu terimi, olduğu gibi almış ve aynı anlamda kullanmıştır¹⁷.

Kur’an’da, diğer inanç gruplarına, özellikle de müşriklere nazaran Ehl-i Kitâb’a daha toleranslı bir yaklaşım tarzı izlendiği göze çarpar¹⁸. Sözelimi, sosyo-ekonomik düzlemde müslümanların ehli kitapla ilişkilerinde müsamahakâr tavır sergilenmesine izin verilmesi, hatta bu yönde teşvik ve tavsiyede bulunulması; bu konuda ilk akla gelen medenî muâmele örnekleridir¹⁹.

Sözün burasında, Kur’an’a göre müslümanların ve ehli kitabın²⁰ Allah indindeki konumu, bunların birbirlerine göre vaziyeti, ayrıca, Ehl-i Kitâb içerisinde yeknesaklık/tek-düzelik olmadığını bildiren, bu arada, araştırmanın omurgası niteliğindeki istilâhî (“Ümmet-i Kâime”) içeren Kur’an pasajlarının meâlî aktarılacak; peşisıra da bunların tahlili sunulacaktır.

¹¹ “Kur’an-ı Kerîm, Hz. Âdem’den itibaren evvelki peygamberlerin getirdiği müşterek dine esasen ‘İslâm’ adını verir.” (Philip K. HİTTİ, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi* (çev. Salih TUĞ), I/188, * dipnot, İstanbul 1995.

¹² Süleyman ATEŞ, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, II/75, yer ve tr. yok.

¹³ 5/Mâide, 3.

¹⁴ GÜLER-ÖZSOY, a.g.e., s. 148.

¹⁵ GÜLER-ÖZSOY, a.g.e., s. 141; Câhiliyye Devri’nde Hicaz Bölgesi’nde bulunan dinî cemaatlerin hangileri olduğu hk. tekrar bakılabilir: GÜNTAY, a.g.e., s. 63-94.

¹⁶ Kur’an kıssalarının anlatım metodu ve bunların didaktik yönü hk. bkz. İdris ŞENGÜL, *Kur’an Kıssaları Üzerine*, s. 136-143 ve 312-329, İzmir 1994.

¹⁷ Ş. GÜNDÜZ, a.g.e., s. 110.

¹⁸ Ş. GÜNDÜZ, *gös. yer.*

¹⁹ 5/Mâide, 5; 29/Ankebût, 46.

²⁰ Başlangıçta zihniyet olarak Yahûdîleri, Hıristiyanları ve Müslümanları Ehl-i Kitâb kategorisinde mütâla etmemize rağmen, burada bunları ayrı ayrı anmamız, sadece konuyu okuyucuya daha iyi aktarma arzumuzdan kaynaklanmaktadır. Zira biz, her ne kadar böyle bir fikre sahip olsak da, genel anlayışa göre söz konusu üç dinin mensuplarını Ehl-i Kitâb çatısı altında düşünme eğilimi - özellikle İslâmlar arasında- rağbet görmemektedir.

II. ÂL-İ İMRÂN SÜRESİ'NİN 110-115. ÂYETLERİNİN MEÂLİ²¹

“Siz, insanlar(ın menfaati) için (yeryüzüne) çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. Zira siz, Allah'a (kesinkes) inanmanın yanısıra, (insanlara) iyiliği öğütler ve (onları) kötülükten alıyorsunuz. Eğer kitap ehli de (bu şekilde) inansaydı, elbette kendileri için daha yararlı (onlar da sizin gibi hayırlı bir ümmet) olurdu. Nitekim onların içerisinde gerçek iman sahipleri vardır. Ama – ne yazık ki- onların çoğu fâsık/bozguncu kimselerdir.

Onlar (bu tür inançtan mahrum olan Yahûdiler ve Hıristiyanlar) size ezâ ve cefânın dışında, fazla bir zarar veremezler. Şâyet onlar, sizinle savaşmaya/çatışmaya kalkıştırlarsa, (bilin ki) size arkalarını dönüp kaçarlardı (derhal sıvıştırlar ve ortadan kaybolurlar. Çünkü onların aralarında tam bir birlik-beraberlik yoktur.). Sonuçta onlar herhangi ilâhî bir yardım da görmezler.

Kezâ onlar, nerede bulunurlarsa bulunsunlar, Allah'ın ve (sağduyulu mü'min) insanların koyduğu evrensel hukuk ve ahlâk kurallarına uymadıkça; yani uyum göstermeyip, bu sınırları aştıkları sürece ve bu değerlerin güvencesine sığınmadıkça kendilerini hep alçaklık (zillet) içinde bulurlar. Bu aşağılık durumlarıyla onlar, Allah'ın gazabına uğrarlar; dahası yoksulluk ve yoksunluk onları kuşatır (de geri-kalmışlık damgası yerler). Bunun sebebi ise; onların, Allah'ın âyetlerini inkâr/red ediyor ve peygamberleri haksız yere öldürüyor olmalarıdır. Tüm bunları onlara yaptırmaya sevkeden asıl nedene gelince; o da, isyankârlığı (her şeye başkaldırmayı) ve (fıtrata uygun ilâhî – tabîî kanunların) sınırları(nı) çiğnemeyi –mârifet zannederek- bir alışkanlık haline getirmeleridir.

(Ancak şurası da kuşku götürmez bir gerçektir ki;) onların (kitap ehlini oluşturan toplumların) hepsi birbirinin aynı veya benzeri değildir. Kitaplı halk teb'ası içerisinde her dâim ümmet-i kâimeyi (uyanık, canlı, bilinçli, etkili ve tepkili bir cemaati) andıran birtakım insanlar (zümre veya ayrı ayrı bireyler) vardır. Bu grup üyeleri (gündüzleri verdikleri hak-hukuk mücâdelesinin ötesinde), gecelerini, secdeye kapanarak/ibâdet ve duâ ederek ve de Allah'ın âyetlerini okuyup-anlamaya çalışarak geçirirler.

Nitekim onlar, Allah'a ve âhiret gününe (öte hayatın varlığına ve orada hesap vermeye) inanırlar. Bundan dolayı onlar, (sosyal yaşamda diğer insanlara) iyiliği önerirler ve kötülüğe engel olurlar. (Bununla da yetinmeyip) hayır-hasenât işlerinde birbirleriyle yarışırırlar. İşte onlar, iyilik ve güzellik timsâli sâlih kimseler topluluğuna dâhildirler.

Netice itibâriyle onlar, mutlak iyilik (hayır) adına ne işlerlerse, aslâ bunlar görmezlikten gelinmeyecek/karşılıksız bırakılmayacaktır. Çünkü Allah bu tür müttakîleri (sorumluluklarının bilincinde olarak²²) Kendisi'ne karşı saygılı davrananları (emir ve nehiyleri mücibince hareket edenleri), gerçekten bilir ve gözетir.²³

²¹ Türkçe açıklamasını yapacağımız bu âyetler grubu içerisinde ve konumuzun ana noktasında yer alan 113. âyetin iniş nedenleri (esbâb-ı nüzûlü) olarak gösterilen rivâyetler hk. bkz. Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-TABERİ, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'an*, IV/52 vd., Beyrut 1998.

Biz, “sebebin hususîliği, hükmün umûmîliğine mâni teşkil etmez” hükmünce ilgili âyet(ler)in inzâlinin arka planına değinmeyi düşünmüyoruz. Ayrıca yine bu âyetin (113) tarihsel temelini oluşturan ve ehl-i kitâb mensubu olduğu bildirilen kişilerin isimleri için de bkz. Muhammed b. el-BELENŞİ, *Tefsîru Mûbhemâti'l-Kur'an* (Tah. Hasan el-KÂSİMÎ), I/306, Beyrut 1991.

²² ‘Müttakî’ terimini Muhammed ESED böyle anlamlandırmış. Bu yorumu biz de beğendiğimiz için buraya dercettik. [*Kur'an Mesajı (meâl-tefsir)* (Türkçeye çevirenler: Cahit KOYTAK-Ahmet ERTÜRK), I/111, İstanbul 1999.]

²³ Kendimize göre kısmî değişiklikler yaparak meâlini verdiğimiz bu âyetlerin tercümesi konusunda yardımcı kaynak olarak, Kur'an-ı Kerim'in Türkçemize kazandırılmış şu tefsir ve meâllerinden yararlandık: M. Hamdi YAZIR, *Hak Dini Kur'an Dili*, II/1157-1160, İstanbul 1979; Ö. Nasuhi BİLMEN, *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, I/434-439, İstanbul, tr. yok; H. Basri ÇANTAY, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, I/101-102, İstanbul 1981; Muhammed ESED, *Kur'an Mesajı/Meal-Tefsir* (Türkçeye Çevirenler: C. Koytak-A. Ertürk), I/111, İstanbul 1999; Süleyman ATEŞ, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, II/89-96, Yeni Ufuklar Neşriyat, yer ve tr. yok; *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Komisyon, TDV Yay., Ankara 1997; Suat YILDIRIM, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, İstanbul 1998; Y. Nuri ÖZTÜRK, *Surelerin İniş Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim*

yusuf alemdar

Bu âyetlerin mânâ boyutu irdelendiğinde şu türden yaklaşımlarda bulunmak mümkündür:

1. O zamanın dünyasında gittikçe bozulan (tefessüh eden) bir toplum için, sonrasında da tüm insanlık için; yeni bir peygamber, yeni vahiy ürünü bir kitap ve yeni bir dini benimseyecek olan yeni bir nesil/jenerasyon (ümme/mü'min kitle), yeni bir şans ve yeni bir umuttur.

2. Bu hayırlı cemaatin en bâriz vasıfları; a) Allah'a samimi bir şekilde inanmaları, b) Bu inançlarının gereği olarak, iyiliklere öncülük etmeleri ve, c) Kötülüklerle engel olma duyarlılığını göstermeleridir. Yani Allah'ın övgüsüne mazhar olan bu yeni kuşağın (İslâm Ümmeti'nin) hayırlı oluşu, -tanrısal bir bağış olarak- onlara doğuştan verilmiş değil; aksine bunlar, inançlarının doğruluğu, söz ve eylemlerinin hak-adâlet ve ahlâk ölçülerine uygunluğuyla orantılı olarak bu sıfatı kazanıyorlar²⁴.

3. Kur'an'dan önceki kutsal metinlere inanan kitaplı halktan, bu şartlarda bu sonunculara katılmak isteyenler olursa, bu onlar adına tabîî ki daha iyi olacaktır. Zaten onların içerisinde böyleleri mevcuttu(r).

4. Bunların dışında kalan ve -maâlesef- çoğunluğu oluşturan (fâsık)lar, inananlara ancak gelip-geçici bir sıkıntı verirler. Haddizâtında onlarda yaratılıştan bir korkaklık vardır. Bu yüzden onlar, zor karşısında ciddî bir direnç göstermeyip, ilk fırsatta çâreyi kaçmakta bulurlar.

5. Yeryüzünde fitne-fesâd çıkar(t)mak isteyen bozguncular aslâ iflâh olmazlar. Onlar her yerde itilip-kakılır ve horlanırlar; ekonomik yönden de sefâletten kurtulamazlar.

Bu, Allah'ın onlara;

- a) Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri,
- b) Önceki peygamberlerden bazılarını katletmeleri,
- c) Allah'ın emir ve nehiyelerine isyân etmeleri,
- d) Temel hak ve hürriyet kâidelerinin hudûdunu ihlâl etmeleri,
- e) Toplumsal etik ilkelerini/moral değerleri yok farzetmeleri vs. yüzünden revâ gördüğü dünyevî cezalarıdır.

6. Ancak yine de bu kişiler, Allah'ın ve insanların koyduğu ve genel-geçerliğe sahip evrensel adâlet ve ahlâk prensiplerine uydukları ve bu tanrısal-doğal normların belirlediği çizgiyi tecâvüz etmedikleri takdirde, ilâhî adâlet ve ma'serî vicdânın himâyesine girmiş olurlar.

7. Aynı dinlere (Yahûdilik ve Hıristiyanlığa) inanmış, görünüşte benzer inancı paylaşıyor olsalar bile, hakikatte kitaplı halkın hepsi bir değildir²⁵. İçlerinde, sıradan yahûdî ve hıristiyanlardan ayrıcalıklı olanlar vardır ve bunların üstünlükleri şunlardır:

a) Onlar her türlü zulüm ve haksızlık karşısında tutarlı bir tavır sergileyen, şuurlu, toplumsallık düzeyi yüksek (faal) ve aynı zamanda onurlu; insanlığın hayrına olan yüce değerleri koruma ve kollama uğruna ortak hareket etmeyi şiar edinen; böylece kolektif şuur (biz bilincini), egoizmin (ben odaklı anlayışın) önünde tutmayı başarabilen seçkin bir ümmet (cemaat)tir.

b) Onların inanç dünyaları dopdoludur: Allah'a ve âhîret gününe (tekrar dirilmeye ve burada olup-biten her şeyin hesabının verileceğine) inanırlar.

c) Bunlar gün boyunca böylesi sosyo-politik ve kültürel işlerle uğraşırken, karanlığın hüküm sürdüğü vakitlerde de -gösterişten uzak bir

Mealî (Türkçe Çeviri), İstanbul 2000; Halil ALTUNTAŞ-Muzaffer ŞAHİN, *Kur'an-ı Kerim Mealî*, DİB Yay., Ankara 2001.

²⁴ M. H. YAZIR, *a.g.e.*, II/1158; ayrıca bkz. M. ESED, *gös.yer* (82 no'lu dipnot).

²⁵ Ehl-i Kitâb'ı oluşturan kitlenin tümüyle birbirinin benzeri olmadığını, bilakis onlardan bir kısmının, farklı nitelikler taşıdığı ve o mâlûm bünyeye ters düşerek yabancılaşma çektiklerinden dolayı çoğunluktan ayrıldığını, umûmî yapıdan kopmuş olduğunu bildiren benzer bir âyet için bkz. *3/Â-i İmrân*, 199.

şekilde- Tanrı'larıyla başbaşa kalır; O'na ibâdet-taat, şükür ve duâ yapar, O'nun buyruk ve yasaklarını öğrenmeye-anlamaya çalışırlar.

d) Onlar –tıpkı son dine gönül veren ve yukarıda “hayırlı ümme” diye nitelenen müslimler gibi- iyiliklerin önünü açmaya, kötülöklere giden yolları da kapamaya kendilerini adanmışlardır.

e) Yine onlar, diğere tüm iyi (sâlih) kimseler gibi yardımlaşma husûsunda birbirleriyle müsâbakaya girerler; toplumda öncülük-örneklik rolü üstlenirler.

8. Hiçbir mü'minin yaptığı hayırlı bir iş nasıl boşa gitmezse, bunların işlediğı her faydalı eylem (amel) de hebâ olmayıp, en güzel şekilde değerlendirilerek ödüllendirilecektir.

9. Zira Allah, gerçekten -içten/gönülden gelen bir saygıyla- kendisine hürmette kusur etmeyenleri en iyi bilendir²⁶.

III. ÜMMET-İ KÂİME (=DOSDOĞRU BİR TOPLULUK²⁷)

Burada önce, “ümme” ve “kâime” tâbirlerinin lügat ve ıstılah mânâları ayrı ayrı incelenecek, sonra da bunların bir terkip hâlinde (“ümme-i kâime”) Kur'an'da ne anlam ifâde ettiğine geçilecektir.

A- Ümme

‘Ümme’ deyimi sözlükte; aralarında soy, din, zaman, mekân, hedef vb. birliğı olan; yani bir veya birkaç yönden ortak noktaları bulunan insanların bir araya gelerek meydana getirdikleri grup, aşiret, sınıf, zümre, tâife, halk, topluluk, cemaat, cemiyet, millet vb. sosyal organizasyonların adı olduğı gibi; birtakım iyi-hoş-güzel hasletleri şahsında/benliğinde toplayan vasıflı/nitelikli, kariyer sâhibi, hayırlı bir kişiyi (insan tekini) çağrıştıran bir isim olarak da kullanılmaktadır²⁸.

Kavram olarak ümme, başlıca üç anlam içermektedir:

1. Ümme kelimesinin din ve peygamber merkezli tanımı:

Bir kişiyi önder, rehber, kılavuz (imam=peygamber) olarak kabul eden, onun dünya ve âhirete dâir koyduğı (vaz' ettiğı) yaşam felsefesini benimseyen izleyicilere ümme dediğı (Hz. Mûsâ, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed Ümme) gibi; böyle bir topluluk içerisinde imanda ve amelde ayrı bir fırka (mezhep, tarikat²⁹) teşkil eden küçük cemaatlere de ümme denilmiştir. (Ferisiler/Peruşim, Ortodokslar ve Hanefiler gibi.)

255

2. Ümme kelimesinin gâye merkezli tanımı:

Aynı maksada yönelmiş, benzer idealleri paylaşan, tek bir hedefe odaklanmış; kısaca, amaç birliğı içinde bulunan insanların oluşturdukları, her tür gönüllü-sivil, siyâsî ve sendikal birlikler, örgütler (teşkilât ve teşekküller); ya da hayra teşvik eden birinin ardında veya iyilikleri yaygınlaştırma çabası sarfeden derleyici (karizmatik) bir kişilik etrafında toplanan ve ona yardımcı olanlar da ümme kavramı içinde değerlendirilmektedir³⁰.

3. Ümme kelimesinin insan merkezli tanımı:

²⁶ Allah Teâlâ'nın, bu âyette (Âl-i İmrân, 113) bahsedilen topluluğı medhetme sebepleri olarak, onlarda bulunan sıfatların neler olduğı hk. bir başka yaklaşım için bkz. Fahrüddîn er-RÂZÎ, *Tefsir-i Kebir/Mefâtihu'l-Gayb* (Tercüme: Komisyon), VII/5-14, Ankara 1990.

²⁷ Bu karşılık Muhammed ESED'e aittir. Doğrusu bu betimleme bizim de hoşumuza gittiğı için, kavramın Türkçesi gibi konu başlığının yanında parantez içinde vermeyi uygun bulduk. (M. ESED, a.g.e., gös. yer.)

Aynı yazar, ümme-i kâimeye biraz daha açıklık getirme sadedinde “Allah'a ve insanlara karşı taahhüdlerine sadık olanlar” tefsirini yapmaktadır ki, bizce bu yorum, çok isâbetli gözükmektedir. (ay.e., gös.yer, 85 no'lu dipnot.)

²⁸ Cemâlüddin Muhammed b. Mükrim İbn MANZÛR, *Lisânü'l-Arab*, XII/23-24, Beyrut 1990; *el-Mu'cemü'l-Vesîf*, Komisyon, II/27, İstanbul 1990; *el-Mu'cemü'l-Arabî el-Esâsî*, Komisyon, s. 108, yer ve tr. yok.

²⁹ *el-Müncid fi'l-Luğâ ve'l-E'lâm*, s. 17, Beyrut 1986.

³⁰ M. Nihad ÇETİN, “Ümme”, *M.E.B. İslâm Ansiklopedisi*, XIII/102-104, İstanbul 1986; ayrıca bkz. İ. ÇALIŞKAN, a.g.t., s. 97-107.

Bir toplulukta farklı bir inanca, anlayış, algılayış ve yaşayışa sâhip olan insana da ümmet denir. Bu insan, o toplulukta âdeti yalnız yaşıyor, hiç kimse onun hiçbir şeyini paylaşmıyor ve onu inancı, düşünceleri ve yapıp ettikleriyle başbaşa bırakıyor. Ama yine de o, bu terkedilmişliğe aldırılmayıp (“kınayanın kınamasından çekinmeyip³¹”) doğru bildiği şeyleri bıkıp-usanmadan anlatıyor (“muallimu’l-hayr” denilebilecek nitelikte bir kişilik sergiliyor). İşte böylesi dirâyetli-liyakatli, kendi kendine yeten, hiçbir surette yabancılaşmayan ve sadece kendi kendini gerçekleştirme çabısıyla ‘kendi’ olan şahsiyetler de başlıbaşına bir ümmet mesâbesindedir³².

B- Kâime

‘Kâime’ kelimesi, ‘kâme’ fiilinin ism-i fâili olan ‘kâim’in müennes (dişi) kipidir.

‘Kâim/-e’ sözcüğü, gerek yüklem, gerekse özne olarak kökeninde şu anlamları barındırmaktadır: Ayakta düm-düz, dos-doğru ve dim-dik durmak, beklemek; mükellef olmak, sorumluluk duygusu taşımak, vefâlik ve hâmilik yapmak, bakmakla yükümlü olduğu kişilerin yükünü üzerine almak, işini hiçbir zaman aksatmaksızın devamlı görevinin başında bulunmak, bağımsız/özgür bir şekilde hareket edebilme kabiliyetine sâhip olmak/tamamen başına buyruk (ego-centric) davranmak değil, ama bireysel sorumluluk bilinci taşıyarak kulluk ve yurttaşlık ödevlerine sarılmak; yani kendi kendine yetebilme ve kendi kendini idâre edebilme yetisini kazanmak, artık bir daha yok olmamak üzere sebat ve istikrâra kavuşmak³³.

Hem ümme(h/t), hem de kâim(e) terimleri Kur’ân-ı Kerim’in pek çok yerinde geçmektedir³⁴. Şimdi gerek sözlük ve ansiklopedilerdeki içerikleri, gerekse Kur’an’daki kullanımları³⁵ göz-önünde bulundurularak, -bileşik bir deyim olan ve konuya esas teşkil eden âyetteki orijinal şekliyle- “ümme-i kâime”nin, dinî-ahlâkî (vicdânî) ve ictimâî açılarından anlamlandırılması yoluna gidilecektir.

Ümmet-i Kâime;

1. Sahîh bir itikâda sâhip olan,
2. Rabbine karşı vazîfelerini –olanaklar ölçüsünde- yerine getiren,
3. Kezâ kendilerine bahşedilen bunca –maddî, manevî- nimete mukâbil şükür borcunu –imkân nisbetinde- ödemeye çalışan,
4. Kayıtsız ve şartsız, hak-hukuk, adâlet vb. toplum ve çevre sorunlarına oldukça duyarlı ve atak; böylesi konularda tecâvüz vukû bulduğunda bireysel ve toplumsal girişimi/direnîşi hemen gösteren,
5. Hayra çağırın biri (veya birilerinin) ardında toplanan ya da iyilik için derleyici-toparlayıcı bir kişi olduğunda ona uyan, onun çevresinde beraberlik sağlayan; açıkçası yoksulluğa ve yoksunluğa çare olmak amacıyla sosyal yardımlaşma ve dayanışma kurum ve kuruluşları oluşturan, var olanlara ise katılan,

³¹ 5/Mâide, 54.

³² Muhammed b. Uzeyz(r) es-SİCİSTÂNÎ, *Ğaribu’l-Kur’an ‘alâ Hurûfi’l-Mu’cem* (Tahkik: A. Abdülkadir Salâhiyye), s. 123, Dimeşk 1993; M. Fuad ABDÜLBÂKÎ, *Mu’cemu Ğaribü’l-Kur’an Müstehracen min Sahîhi’l-Buhârî*, s. 9, Beyrut, tr. yok.

Kur’ân-ı Kerim, âit olduğu toplumda ayrı bir tipoloji örneği sergileyen önder makamındaki bu ümmet timsâli insanı Hz. İbrahim olarak ismen somutlaştırmaktadır: 26/Nahl, 120; 21/Enbiyâ, 51-73.

³³ İbn MANZÛR, a.g.e., III/500-501; *el-Müncid*, s. 664; *el-Mu’cemü’l-Vesit*, II/767-768; *el-Mu’cemü’l-Arabî el-Esâsi*, 1016-1017.

³⁴ Kur’an âyetlerinde yer alan kâme fiili ve türevleri için bkz. M. Fuâd ABDÜLBÂKÎ, *el-Mu’cemü’l-Müfehres li-Elfâzi’l-Kur’an*, s. 578 vd., İstanbul 1987; ümme(h/t) ve varyantları için bkz. ay.e., s. 80-81; ayrıca ümmet’in Kur’an’daki karşılıkları için bkz. Râğîb el-ISBEHÂNÎ, *el-Müfredât fi Ğaribi’l-Kur’an*, s. 27-28, İstanbul 1986; kâme’nin karşılıkları için de bkz. ay.e., s. 628-631.

³⁵ “Kur’an’daki kullanımları” diyerek çoğul bir söylemi benimsememiz, Allah’ın Kur’an’da ideâle ettiği ‘ümme’tin diğer vasıfları olan “orta yolcu/mu’tedil” (ümmeden veseten: 2/Bakara, 143) ve “tutumlu/âdil” (muktesid: 35/Fâtır, 32) olmayı, ümmet-i kâime’nin özelliklerine eklemeyerek, kavramın mânâ boyutunu genişletmeyi hedefledik.

6. Her çeşit güzellik ve gelişim üzerine bir düşünce ve eylem birliği içine giren, ortak aklın gücüne ve faydasına inandığı için bu tür ülküler uğruna ufak-tefek farklılıkları (nüansları) bir tarafa itmeyi başararak yüce idealler etrafında atılımcı bir “uzlaşma/birlikte yaşama kültürü” kurabilen “dinamik bir topluluk”tur. (Ümmet-i Kâime=Erdemliler Kulübü).

Şâyet hâl-i hâzırda bu çeşit kriterlere uyan bilinçli ve aktif bir cemaat-cemiyet mevcut değilse veya –hangi gerekçeyle olursa olsun- bu organizmeyi teşekkül ettirme imkânı yoksa, o takdirde ümmet-i kâime;

7. Yeryüzünün herhangi bir köşesinde ve dünyadaki bütün halkların bünyesinde var olan (şimdiye dek var olduğuna, bundan böyle de var olacağına inandığımız) tüm iyi niyetli ve tertemiz insanlardır.

Buna göre ümmet-i kâime teki; sağlam inançlı, dürüst karakterli, doğru bildiği yolda azimli ve kararlı, haklı olduğuna kanaat getirdiği dâvâlardan –tek başına da kalsa, üzerine binbir türlü musibet te gelse- asla vazgeçmeyen, bir o kadar da izzet-i nefesine düşkün (haysiyet ve şeref sâhibi), çoğunluktan pekçok noktada ayrı kalan (farklı inanan, farklı düşünen, farklı davranan/nev’i şahsına münhasır), çoğu kez toplumun ekseriyeti tarafından anlaşılamayan veya yanlış anlaşılan, ya da geç anlaşılan (genelde iş işten geçtikten veya o kişi öldükten sonra); bu yüzden dozajı yüksek haksız eleştirilere, karalamalara mârûz kalan, ama yine de yaşadığı zamanın ve zemînin kendisini yıldırmadığı (iradesi kuvvetli), er-geç anlaşılmaya mahkûm ve mecbûr olan, kötü şartların ve zor zamanların adamı (hizmet eri); kısaca bütün güzel hasletleri ve müsbet fikirleri şahsında toplayan (emîn), üstün nitelikli (kâmil) ve ayrıcalıklı (ferîd), yardımsever/hamiyet-perver/diğer-gâm (mûsir), insanı sıkıştıran ve köleleştiren tüm prangalardan kendini kurtarmayı başarabilen özgür ve özgün kişidir (hâs adam veya adamın hası). (Ümmet-i Kâime= Dosdoğru İnsanlar³⁶ Kümesi.)³⁷

Şimdi de, tarihten bu vasıflara uygun düşen birkaç misâlde konuya zenginlik kazandırılacaktır.

IV. ÜMMET-İ KÂİME’YE GEÇMİŞTEN ÖRNEKLER

A- Hilfu’l-Fudûl Cemiyeti

Adına, “Faziletli İnsanlar Topluluğu” denilen genç ve yaşlı Mekkelilerden müteşekkil kalabalık bir kitle bir merâsime katılmış ve şu yemini etmişti:

“Allah’a andolsun ki, zulme uğrayanın yanında ve zalim ona, gasbettiği hakkını îade edinceye kadar hepimiz tek el gibi olacağız. Bu birlik, Mekke’de tam bir eşitlik ve huzur ortamı temin edilene dek sürüp gidecektir.”

Hız Muhammed, Allah’ın Resûlü sıfatını kazanmasından sonraki devrede bile Hilfu’l-Fudûl akdine katıldığı için gurur duymakta ve kendisinin, bu şerefli dâvete şu anda dahi çağırılrsa, yine derhal koşup dâhil olacağını ilân ediyordu.

Bu toplantıya iştirâk edenler; “ne Mekke şehrinde ne de Ehâbiş topluluklarında (şehrin dışında yaşayan kabilerler içinde), hakkı olduğu şey, kendisine verilmeyen hiçbir mazlûmu kendi kaderi ile başbaşa bırakmayacaklarına dair” yemin etmişlerdi.

Gerçekten de bu teşkilâtın üyeleri her zaman için Mekke’de müthiş bir kuvvet oluşturmuşlardı³⁸.

³⁶ Bireysel düzeydeki ümmet-i kâime’nin mukâbilî olarak M. ESED’in tercümesinde kullanılan bu ifadeye biz de iştirâk ettik (*Kur’an Mesajı*, I/111).

³⁷ Bu yaklaşım tamamen bize özgü olup, daha önce sözlüklerden alıntılıdığımız ümmet ve kâime kelimelerinin lûgat ve istilâh manalarına dayanarak yapmaya çalıştığımız bir ümmet-i kâime tanımı denemesidir.

³⁸ Muhammed HAMDULLAH, *İslâm Peygamberi* (Çeviren: Salih TUĞ), I/52-53, İstanbul 1993; ayrıca bu cemiyetin, haksızlıklarla mücâdele ve bu tür olaylara müdâhale örnekleri için bkz. *ay.e.*, s. 53-54.

B- Haşimoğulları'na Uygulanan Boykotu Kırma ve Kaldırma Teşebbüsü

Mekke'nin hâkim kabilesi Kureyş, Hz. Muhammed'i –peygamberliği sırasında da- himâyeye devam eden Haşimoğulları ile mücâdeleye girişilmesini benimsedi. Bu sebeple Kureyş'in bütün aileleri birleşti ve Haşimoğulları'na karşı tam bir boykot ilân edilmesine karar verildi.

Buna göre; her tür ilişkiyi kesmeye, kız alıp-vermemeye, alış-veriş yapmamaya, hatta konuşmamaya, hastalarını ziyâret ve ölülerini tâziye etmemeye söz vererek bir anlaşma metni hazırladılar ve bu mukâveleyi Ka'be'nin duvarına astılar.

Alınan karar doğrultusunda Haşimoğulları'nı iki dağ arasındaki bir mahallede abluka altına aldılar. Kureyş'in bu tutumu hakikaten çok şiddetli ve insafsızca idi. Tam anlamıyla bir insanlık dramı yaşandı ve Haşimoğulları bundan çok zarar gördü. Bu olağanüstü hâl üç sene kadar yürürlükte kaldı...

Derken Kureyş'ten bir kısım iz'an ve insaf sâhibi insan, durumun vehâmetini gördü ve Haşimoğulları'na karşı uygulanan bu dehşet saçan ambargonun daha fazla sürdürülmesine tepki göstererek sözleşmeyi bozdular. Yazılan vesikaya aldırılmayıp, âdeta kendi kabilelerine isyan bayrağı açarak yeniden Haşimoğulları'yla münâsebete başladılar... Ardından, Kureyş'ten bir grup daha çözümlenerek bu öncülere katıldı ve bunlar da anlaşmayı fesih yoluna gittiler...³⁹ Böylece boykot delinmiş ve kırılmış oldu. Enteresandır ki; hak ve adâletten yana tavır takınarak, bu vahşet-âmiz zulme son vermeye kalkışan sözkonusu karşı-atak önderlerinin hiçbiri, henüz yeni dine girmemiş (İslâm olmamış) kimselerdi⁴⁰.

C- Medine Anayasası

Mekke'den Medîne'ye hicreti müteâkiben, Allah Resûlü, karargâh edinilen bu yeni yurttaki sulh u sükûnu tesis etmek, ahâlî arasında çıkabilecek dâvâları adâlet ölçülerine göre halletmek ve hâricîten gelebilecek tehlike ve saldırılara karşı topyekün müdâfaa ve taarruzda bulunmak...vs. gibi hayâtî önemi hâiz hususları içeren bir düzenleme yapmış ve Yesrib'de meskûn tüm tarafların (Yahûdîler, Hıristiyanlar, Muhâcir ve Ensâr'dan oluşan Müslümanlar ve sair yerli ve göçmen grupların) onayladığı bir vesîka hazırla(t)mıştır.

İşte devlet ve millet menfaatini gözetir mâhiyetteki bu belgeyi (Medine Sözleşmesi'ni) tasdik eden; dolayısıyla ortak paydada buluşmanın gereğine inanan bu topluluk, "diğer insanlardan ayrı bir ümmet"⁴¹ oluşturmuşlardır.⁴²

D- Hafîlu'r-Rahmân Prototipi

Hz. İbrahim'in tek başına hayırlı bir ümmete bedel olduğu vâkiası izahtan vârestedir. Hatta şimdilerde O, ilâhî menşe'li göksel inanç sistemlerinin veya bunların bağıllarının; insan kaynaklı dinlere/ideolojilere ya da din-karşıtı (kûfür) ve tanrı-tanımsızlık (ateizm) söylemlerine karşı bir toplanma merkezi olma hüviyetine bürünmüştür. O kadar ki, dünyayı ortak yaşam alanı (global village) görmek isteyen sağduyu sahibi birçok insan (dünya vatandaşı) için İbrahim, artık bir fenomendir. Bu kişiler, O'nun şahsiyetinde tecellî eden bu beraberliği öylesine benimsemiş ve içselleştirmişler ki; kendi öz dinlerini –belki ayrımcılık gibi algılanır diye- yeri

³⁹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Komisyon, I/219-220, İstanbul 1992.

⁴⁰ Bu kişilerin kimlikleri ve bahis mevzûu hükümlerin kaydedildiği sahifenin âkibeti hk. bkz. ay.e., s. 220-221.

⁴¹ Medine'de teşekkül eden "yeni insan topluluğu, dinî temel üzerine oturmak üzere "ümmet" adını almaktaydı. Bu teşebbüs Arap Yarımadası'nda kan birliğini değil de, cemiyeti kurmada 'din ve iman birliği'ni esas alan ilk tarihî teşebbüstür." (P.K. HİTTİ, a.g.e., I/178.)

⁴² Muhammed HAMİDULLAH, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye/Hz. Peygamber Dönemi'nin Siyâsi-İdârî Belgeleri* (Çeviren: Vecdi AKYÜZ), s. 66-67, Kitabevi Yay., yer ve tr. yok; ayrıca işbu vesikanın katılımcıları ve maddeleri hk. bkz. ay.e., s. 63-73.

geldiğinde ismen belirtmek yerine (Yahûdilik, Hıristiyanlık, Müslümanlık değil) "İbrâhîmî Dinler" tâbirini kullanmayı tercih eder olmuşlardır⁴³.

Kısaca, İbrahim'in yaşadığı dönemdeki kişisel duruşunun, kâim oluşunun (şirke ve zulme karşı direnişinin) anısına; asırlar sonra, günümüz dünyasında ferden ferdâ veya cemaaten yeni bir ümme-i kâime'nin canlandığı; bu sembolik hâtıranın dip-diri insanlardan müteşekkil yeni aksiyoner toplulukları; daha yeşertme ve meyveye durdurmasa bile filizlendirdiği, henüz olgunlaştırmasa dahi emeklemeye başlattığı herkesçe müsellem ve müsecceldir sanırız...

E- Muhammedü'l-Emin Profili

Peygamberlikle görevlendirilmeden önceki Muhammed, daha 20'li yaşlarda iken –ileride kendisiyle izdivâc edeceği- ilk hayat arkadaşı Hatice tarafından sanki bir dürüstlük testine tâbî tutulur. O, yaşı küçük ama kemâlâtı büyük olan bu örnek insanın ününü duymuştu. Bir de O'nu kendisi bizzat yakînen görmek, tanımak istiyordu. Bu itibarla Hatice, Muhammed'e haber göndererek yanına çağırttı ve O'na şöyle dedi: "Senin doğru sözlü, son derece güvenilir ve güzel ahlâk sahibi olduğumu duyduğum için sana haber saldım. Ticaretimde çalıştığın takdirde, sana kavmimdeki bir adama verilen ücretin iki mislini veririm"⁴⁴.

Her ne kadar dul bir kadın olsa da, halâ güzelliği, asâleti ve zenginliği ile göz kamaştıran ve birçok Mekke'li asil-zâdenin evlilik teklifine muhâtap olan Hatice; tüm bu câzip istekleri –düşünmeksizin- reddederek, Muhammed'e evlenme fikrini bizzat kendisi açmıştı. Peki Hatice'yi Muhammed'e yönelten şey neydi? Herkesi kıskandıracak bir atılıma Hatice'yi sürükleyen etken ne olabilirdi?

... Hatice'nin ticaret kervanından –hiç beklenmedik ve görülmedik- bir kârla dönmesinin ötesinde, kendisine bu ticârî yolculukta refâkat eden köle Meyser'e'nin, Muhammed hakkında Hatice'ye anlattıkları, onu mest etmeye, Muhammed'e hayran bırakmaya yetmişti. Bu referansın etkisi ve dürtüsüyle, bakın Hatice Muhammed'e hayranlığını nasıl ifâde ediyor: "... soyluluğundan dolayı seninle evlenmeyi arzuluyorum; sen güvenilir, güzel ahlâklı ve doğru bir insansın. Bu maksatla seninle evlenmek istiyorum."⁴⁵

Ardından 10 sene kadar geçmişti. Bu sefer Muhammed 30'lu yaşlardaydı. Kâ'be'nin, -doğal âfetlerin tahribâtı gibi birtakım zorunlu sebeplerle- tümüyle yıkılıp yeniden yapılması gerekiyordu. Kureyşliler –diğer Arapları karıştırmaksızın –Ka'benin inşâsı işini, aralarında hiçbir anlaşmazlık çıkmaksızın büyük bir fedâkarlık örneği göstererek sona erdirdiler. Ancak inşaatın bitiminin hemen akabinde büyük bir ihtilâf başgösterdi. Bu sorunu halletmek için tam da kılıçlar çekilmiş, kan dökme safhasına geçilmek üzereydi...

Kureyş Kabilesi'ni meydana getiren sülâlelerin birbirleriyle paylaşmak, 'öteki'ne kaptırmak istemedikleri şeref ise, Haceru'l-Esved'in ait olduğu yere yerleştirilmesi problemi idi. Neticede akl-ı selîm hâkim oldu ve barışçıl bir çözüm bulundu. Bu formülün pratiğe dönüşmesi Muhammed üzerinde cereyan etti ve tüm taraflar buna sevindi. Vardıkları karar gereği çıka-gelen Muhammed'i karşılarında gördüklerinde, hepsinin gönüllerinden geçene tercüman olurcasına, aralarındaki saygın büyüklerinden biri şöyle dedi: "İşte emîn/güvenilir olan şahıs budur. Biz bunun hakemliğine râzı olduk"⁴⁶.

⁴³ "İbrahim'in inancında birleşen büyük dinlerin muazzam gücü", "Hukuk dâhilinde evrensel kardeşlik: Dünya Ümmeti", "Adâlet ve Barış için uluslar-üstü faktör olarak inanç toplumu" konularında küçük bir derleme için bkz. İsmail R. FARÜKİ, *İbrahimî Dinlerin Diyaloğu* (Türkçesi: Mesut KARAŞAHAN), İstanbul 1993.

⁴⁴ Muhammed Ebû ZEHRÂ, *Son Peygamber Hz. Muhammed* (Türkçesi: Mehmet KESKİN), I/211, İstanbul 1993; ayrıca Hatice ile Muhammed'in evlilik serüveni ve iki karşıt cinsin sosyo-ekonomik statüleri hk. bkz. ay.e., I/207-219.

⁴⁵ ay.e., I/215-217.

⁴⁶ ay.e., I/233.

Sonrasında gelişen olayları -sözü daha fazla uzatmamak için- nakletmeyi uygun bulmuyoruz. Ancak şunu vurgulamadan da geçmek istemiyoruz: Muhammed, “emin”likle o denli özdeşleşmişti ki, içinde yaşadığı toplumda bu sıfat, O’nun alemi olmuştu. Nitekim “emin” kelimesi kullanıldığı, “emin” diye nidâ edildiği vakit mutlaka Muhammed akla gelir; ikinci bir alternatif kesinlikle düşünül(e)mezdi⁴⁷.

Evet, Muhammed, cemiyetin sâde bir ferdi olarak 40’lı yaşlara ulaşmıştı artık. Vakt erişti ve o büyük buluşma gerçekleşti de vahyin ilk esintileri tecellî etti... Hayretini gizleyemeyen (bundan böyle) Peygamber Muhammed’i sâkinleştirme görevi, yine Hatice’ye düşmüştü. “Acaba bana ne oldu? Başıma fenâ bir hâdise gelmesinden korktum” diyerek endişesini dile getiren Son Müjdecî’ye, -tesellî sadedinde- büyüklüğünden beklenen bir olgunlukla Hatice şu mânidar cevapla mukâbele eder: “İyilik yapana, iyilikten başka bir karşılık verilmez. Allah seni asla yalnız bırakmayacak ve mahçup etmeyecektir. Çünkü sen akrabanı ziyaret eder, doğru konuşur, misafiri ağırlar, muhtâcın yükünü kaldırır, yoksullara, dara düşenlere, zamanın musibetlerine karşı yardım edersin.”⁴⁸

O’nun dürüstlüğünü ve garibin dostu olduğunu sadece Hatice tesbit ve tasdik etmiyor; bilakis içinde bulunduğu toplum da, -âdeta söz birliği etmişçesine- O’nun ahlâk-ı hâmîdeyle donanımlı olduğuna şehâdet ediyor. O, vahyin ikinci aşaması olan “açıktan tebliğ etme” emri⁴⁹’ne muhatap olduğunda, merâmını yine ilk önce en sâdik yâr ve yardımcısına, Hatice’ye açıyor: “Ben şimdi kime gideyim; kim beni anlar ki, ben ona irşadda bulunayım?” Hatice O’nu hiç şaşırtmaz ve bu konuda da O’na eşlik ettiğini hemen gösterir: “Ben ne güne duruyorum; vazifene benden başla!” Böylece Hz. Muhammed’in risâletini kabullenmekle –kendisinden sonra- ilk ‘Hazret’ olma pâyesine Hatice nâil oluyor⁵⁰.

Kazandığı bu moral destekle Hz. Peygamber, hemen işe koyuluyor; kendi aşiretini bir alana topluyor ve onlara şöyle diyor: “Şu (dağın arkasındaki) vadide atlıların bulunduğunu ve size saldırmak üzere (hazır) olduklarını söylersen, bana inanır mısınız?” Orada bulunanların hepsi; “(tabii ki inanırız; çünkü biz, şu ana dek) senin yalan beyanda bulunduğunu görmedik” yanıtını verirler. Bunun üzerine O, devamla; “şüphesiz ben, Allah’ın size gönderdiği son elçiyim...” haberini iletiyor⁵¹.

Buraya kadar alıntıladığımız misaller, halkının bir bireyi, kabilesinin bir parçası olmaktan öte, özel bir konumu bulunmayan beşer/insan ve vatandaş Muhammed’in Rabbi tarafından seçilmesinden önceki hayatından kesitlerdi. Bizim için önemli olan da budur. Çünkü her peygamber, zaten her yönüyle halkına örnek ve önder olmak durumundadır. Dolayısıyla Hz. Muhammed de böyle (“üsve-i hasene”)dir⁵². Ancak bizim için burada, Hz. Muhammed’in, peygamberlikten evvelki yaşamı (sîreti) daha çok dikkatimizi çekmelidir. Zira başkalarına iletecek mesajı, sağlığında yapacak işi ve ardında bırakacak eseri/iizi olan kişi; evvel-emirde çalışmaya, kendini karşı tarafa kabullendirmekten başlamalıdır. Çünkü kendini sevdirmeye-saydırma sorunu ortada dururken, o zât davâyı beğendirme ve benimsetmede hayli zorlanacak, hatta başarısız kalacaktır. Bu itibarla tüm peygamberlerin, bu arada Resûl-ü Ekrem’in, nübüvvet ve risâlete mazhar olmadan önceki hallerinin de herkes tarafından takdire şâyân (numûne-i imtisâl) olması, üzerinde ehemmiyetle

⁴⁷ gös.yer; ayrıca Ka’be’nin Kureyşliler tarafından yeniden yapılışı, Muhammed’in hakemlik görevine getirilişi ve Aba mes’elesi hk. bkz. M. Ebû ZEHRÂ, *Hiz. Muhammed*, I/224-238.

⁴⁸ M. Ebû ZEHRÂ, *Hiz. Muhammed*, II/21.

⁴⁹ 74/Müddessir, 1-7.

⁵⁰ Hz. Hatice’nin tedirginliği, Tevhîd akidesine dayanan bir Hıristiyan (hanif) olan Varaka b. Nevfel’e gidişi ve Hakk’a dâvetin başlaması hk. bkz. M. Ebû ZEHRÂ, *Hiz. Muhammed*, II/20-40.

⁵¹ ay.e., II/41.

⁵² 33/Ahzâb, 21.

durulması icâbeden bir husustur. Bu noktayı, hele hele “onların vârisleri olma⁵³” iddiâsını taşıyan kesimin, hiç mi hiç gözardı etmemesi lâzım gelir.

Bu faslı kapatmaya yönelik son bir örnek ise, -çok bilinen, ama hatırlatmakta fayda mülâhaza edilen- Hz. Muhammed’in, peygamberlik dönemine ait şu tarihî anekdottur:

Mekke’de, kıymetli ve çalınmasından korkulan malı olan herkes, doğru ve güvenilir olduğunu bildikleri için, mallarını, Peygamber Efendimiz’in yanına emânet olarak bırakırlardı. Müşriklerin büyükleri, O’na karşı düşmanlık etmekle birlikte, onlar da değerli eşyalarını Hz. Muhammed’e teslim ederlerdi⁵⁴.

Başka bir anlatımla; Mekke’den Medine’ye hicret esnâsında Hz. Peygamber’in koruma ve kollama altında tuttuğu emânetlerin bir kısmının, O’na henüz inanmamış ve daha kendisini düşman bilenlerin safında bulunan putperestlere ait olması, O’nun emniyet ve sadâkatının en tipik göstergesidir. Çok garip değil mi? Sevmiyor, tasvip etmiyor, hasım belliyor; ama güveniyor ve en kıymetli varlığını emâneten bırakabiliyor. Demek oluyor ki; İnsanlar-arası münâsebet ve muâmelelerin nirengi noktası, özü-esası “güven duymak”tır. Taraflar arasında bu bağ sıhhatli bir şekilde kurulmadıkça müsbet hiçbir adımın atılamayacağı, diyalogun sağlanamayacağı ve birbirini anlama ortamının oluşturulamayacağı açıktır.

Özetle; “beni, ‘emrolunduğun gibi dosdoğru ol!’ uyarısının bulunduğu Hûd Sûresi ihtiyarlattı⁵⁵” buyuran Hz. Peygamber’in hassâsiyetini sosyal yaşamda takınmak gerekmektedir.

Buraya kadar verilen bilgiler ve seçilen örnekler ışığında konuyu hülâsa etmek ve bitirmek üzere, günümüz dünyasında çağdaş insana yapılabilecek öneriler bahsine geçilecek ve bu bağlamda şu sorulara cevap aranacaktır: Bu dönemde ümme-i kâime oluşturmak mümkün müdür? – Evetse; bu zamanda ümme-i kâime nasıl meydana getirilebilir? Veya bu devrin ümme-i kâimesinden olmak için tek tek neler yapılabilir?

261

V. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Şimdi söylenecek şeyler bazılarına ütöpik gelebilir ve bunlar için; “tamamen hayal ürünü şeyler, pratiğe dönüşmesi olanak-dışı teoriler” yakıştırması uygun görülebilir. Buna rağmen, -tamamen içten gelen bir dürtüyle- zihin jimnastiği yapmayı sürdürerek, burada hayâl âlemini zenginleştirme gayreti güdülecektir. Zira bütün olumlu fikirler hayâl etmekle başlar; tüm icadlar/keşifler temelde hayâl ürünü sayılır. Dahası hayâl etmek, niyet etmektir; hayâl etmek, bir şeyi kasetmektir; hayâl etmek, bir işe soyunmak, başlamak ve koyulmaktır. Hem değil mi ki; “ameller niyetlere göre karşılık bulacaktır⁵⁶”. O halde niye güzel hayallere kapılmayalım, iyi düşüncelere dalmayalım?! Umulur ki, bunlar taraftar bulur ve paylaşılır; sâhiplenilir ve gerçekleştirilir...

Örneğin; bir zamanlar, yeryüzündeki insanların tümü birbiriyle konuşabilsin, yekdiğeriyle anlaşabilsin diye bir “ortak dünya dili” oluşturma hayâliyle birtakım çabalara girişildi. Bu düşünceler belli bir aşamaya da ulaştı ve “Esperanto Dil Teorisi” ortaya çıktı. Fakat henüz hayata geçirilmemiş

⁵³ “Âlimler peygamberlerin mirasçılardır.” (Ebû Dâvûd es-SİCİSTÂNÎ, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, II/341, K. İlm, hd. no: 3641, Beyrut 1988.

⁵⁴ M. Ebû ZEHRÂ, *a.g.e.*, II/314.

⁵⁵ Muhammed İsâ b. SEVRE, *Sünenü’l-Tirmizî*, VI/404, K. Tefsir, hd. no: 3297, İstanbul 1992.

⁵⁶ “Ameller niyetler ölçüsünde değer kazanır ve herkes için niyetinin karşılığı vardır, verilir...” (Muhammed b. İsmâil el-BUHÂRÎ, *Sahihu’l-Buhârî*, I/3, K. İmân, hd. no: 1, yer yok, 1991.

olması ayrı bir mevzû, ama üzerinde çalışılmaya değer bulunduğu muhakkak...

Aynı şekilde; 1990'lı yılların başında dağılma sürecine giren Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden peyder-pey koparak, ayrı ayrı devletler oluşturan ve adına "Türkî Cumhuriyetler" denen (çok geçmeden Rusya'nın önderliğinde kurulan "Bağımsız Devletler Topluluğu"na resmen katılan) ve etnik yapının çoğunluğu aslen Türk halklarından müteşekkil (yaklaşık 300 milyon nüfus) bulunan Orta Asya Türk Devletleri ile Türkiye Cumhuriyeti arasında başlatılan "ortak alfabe" ve bunun devamında "ortak Türkçe"; dolayısıyla "aynı dili konuşma" ülküsü hayli mesâfe almıştı. Türkiye'nin öncülüğünde start alan bu girişim de henüz beklenen neticeyi vermemiş olsa bile, güzel bir ümit olma özelliğini halâ taşıyor mu?!

Son olarak –yine dil üzerine- güncelliğini daha yitirmemiş bir konu: Hâl-i hazırda konuşulan bütün lisan, lehçe, şive/ağızların temelde aynı gramer kâidelerine dayandığı varsayımı. Akademik bir araştırmaya dayanan bu hipotez⁵⁷, eğer isbatlanır ve ilmî çevrelerce de, özellikle dil-bilimcileri (filologlar) ve dil-bilim felsefecileri tarafından doğrulanırsa (kaziyye/kanun hâline getirilirse); bu bizi insanlığın menşesine kadar götürür ve fitrattan kaynaklanan ne muazzam bir "özde birlik"e sâhip olduğumuzu bir kez daha gün ışığına çıkarır, gözler önüne serer.

Bütün bunlar hiçbir zaman "esperanto bir din" oluşturmak iddiâsıyla ortaya atılan ve konuşulan şeyler değil ve olamaz da... Ancak dinlerin (konu gereği İlâhî irâdenin ürünü olanlarının) ortak noktalarından ve insanlığın müşterek ihtiyaçlarından (belli nisbetlerde karar kılan evrensel değerlerden [imperial culture]) hareket ederek bir "ideal birliği"ne varmaktır; ve de bu hedefe ulaşma yolunda olumlu bir katkı yapmaktır.

Peki nedir bu birleşme noktaları?:

1. İlâh'ın var ve bir olduğuna inanmak (Tevhîd akidesi).

Hangi adla anılırsa anılsın (Yehova, Tanrı, Allah); inanılan, tapılan ve yalvarıp-yakarılan ma'bûdun, ismi önemli değil, müsemmâsı önemlidir. Diğer bir ifâdeyle; O'na ne dediğiniz, O'nu ne ile çağırdığınızdan öte O'nu nasıl bildiğiniz, ne şekilde tahayyül ettiğiniz, nasıl kabûl ettiğiniz ve buna göre O'na nasıl teslim olduğunuz, imânınızın ana mihverini oluşturmaktadır. Bu esas doğrultusunda O; tek yaratıcı (Hâlik), yegâne yaşatıcı (Rab), sadece kendisine ibâdet edilen (Ma'bûd) ve yine ancak kendisinden yardım dilenilen (Mâlik)dir.

2. Peygamberlerin tümüne birden inanmak (Nübüvvet anlayışı).

Yukarıda nicelik ve nitelik bakımından keyfiyeti belirlenen İlâh'ın, insanlar içinden seçip, yine insanlara hayrı ve şerri öğretmek üzere gönderdiği elçilerini ayırım gözetmeksizin kabul etmek. Kendi adına yeryüzünde görevlendirdiği Tanrı öğretisinin bu muallimlerinin (sayıları ve isimleri mühim değil) birini diğerinden daha fazla sevebilir, daha üstün tutabilir ve daha çok sayabilirsiniz. Ama hepsinin Hakk'ın temsilcileri (beşîr-nezîr) olduğuna; yani "benim peygamberim şu, ancak ötekilerin de Allah'ın resûlleri olduğuna kanaat getiriyorum" tarzında şehâdet edilmesi sahîh ve makbûl bir iman için gereklidir.

3. Kutsal metinlere de aynı bütünlük içerisinde inanmak (Kitap inancı).

⁵⁷ Ünlü dilbilimci Noam Chomsky'nin yönettiği Rutgers Üniversitesi'nden Mark C. Baker'in Doktora tezi; "bütün diller için ortak dilbilim kuralları bulma"ya yönelik bir araştırma özelliğine sahip. En ilkelinden en gelişmişine kadar birçok dil üzerinde yapılan incelemeler, çok şaşırtıcı bulgular elde etmiş. İlk etapta Robert Van Valin'in "evrensel bir dilbilgisi" kuramını doğrulayan bu sonuçlar, şimdiden daha çok tartışılacağı benziyor. (Brenda FOWLER, "Bütün Diller İçin Ortak Dilbilim Kuralları Bulundu Mu?" (Türkçesi: Sema Bulutsuz), *New York Times İnternet Sitesi*'nden alıntılanarak *Cumhuriyet Gazetesi Bilim Teknik Eki*'nin 2 Mart 2002 tarih ve 780 sayılı Eki'nin 6 ve (devamı) 15. sayfalarında yayımlanmıştır.

İnsanlığın biyo-fizik, psiko-sosyal ve tekno-kültürel gelişimine (evrim) paralel olarak, Tanrısal buyruk ve yasaklarda değişiklik (çıkarma-ekleme) başgöstermiştir. İlâhî pasajlardaki bu eksiltme ve artırmalar bir kısım peygamber aracılığıyla olmuştur. Tamamen insanların gereksinimlerinden kaynaklanan bu düzenlemeler, bazen kökten değiştirme süretiyle olmuştur. İşte ihtiyaca binâen insanlara takdim edilen bu yeni şeriat biçimleri, büyük kitaplar diye bildiğimiz Tevrat, Zebûr, İncil ve Kur'an'da son şekillerini almışlardır. Hz. Mûsâ, Hz. Davûd, Hz. İsa ve Hz. Muhammed (A.S) vâsıtasıyla beşeriyete sunulan bu İlâhî emir ve nehiy külliyyâtını da toptan kabullenmek icâbeder. Zira bunların her biri, Allah katındaki (Levh-i Mahfûz) "Ana Kitâb (=Ümmü'l-Kitâb)"ın parçalarıdır ve birbirinin mütemmim cüzleri (birbirini tamamlayan bölümleri)dir. Az önce belirtildiği gibi, bu semâvî kitaplar içerisinde de en çok benimsediğiniz, özümlediğiniz ve hükümlerine en çok uyduğunuz olabilir; fakat hepsinin Allah'ın mesajlarından ibâret olduğunu kabullenmek gerekir. Sözcüğü; "ben dünyevî ve uhrevî/din ve dünya hayatımı Tanrı'nın şu kitabına göre düzenliyorum, lâkin diğerleri de gerçeğin tâ kendisidir" tanıklığında bulunmak, yine sağlam ve geçerli bir inanç için zorunludur.

4. Öldükten sonra tekrar dirilmeye ve hesaba çekilmeye inanmak (Âhiret düşüncesi).

İnsan; bura'nın geçici olmasıyla fânî, ora'nın sonsuz olmasıyla ebedîlik özelliği taşır. Ayrıca insan, başı-boş bir şekilde yaratılmamış ve yeryüzüne gâyesiz olarak gönderilmemiştir. Dünya bir imtihan yeri, âhiret ise, sınav sonuçlarının alındığı ve neticeye göre mükâfat veya cezânın takdir edildiği bir hesaplaşma mekânıdır. Her insanın buradaki söz ve eylemlerinin dünyevî karşılıkları, uhrevî muhâkeme ve müeyyideyi düşürmez. Bu itibarla her birey; "cezâların şahsîliği esastır" düstûru gereğince bütün yapıp-etmelerinin karşılığını –âdil bir yargılama sonucu- bulacaktır. Bu, ödül de olabilir, cezâ da; ya da her ikisi birden... İşte bu inanç noktasında iki şeyi benimsemek büyük önem arz ediyor: İkinci bir hayatın varlığı ve burada (birinci yaşamda) olup-biten her şeyin hesabının verilmesi ve tabii ki, çıkan netice doğrultusunda hak edilen muâmeleye mâruz kalınması. Bunların hâricinde, ölüm sonrasına dâir anlatılan ve yazılanlar hep detaydır ve merak sâikiyle yapılan yorumlardır. Dolayısıyla bunlara inanıp-inanmamak itikadı doğrudan ilgilendiren ve zedeleyen mâlûmât cümlesinden değildir.

Evet, yukarıda maddeler halinde sıralanan dört iman şartı, hâl-i hazırda varlığını sürdüren üç ilâhî –evrensel dinin paylaştığı temel inanç esaslarıdır. İster Yahûdî, ister Hıristiyan, isterse Müslüman olsun; her kim bu dört iman prensibini –çerçevesi çizildiği biçimde- kabûl eder, inanırsa o kişi; "mü'min, muvahhid, müslim ve hanîf"dir. İşte size kuvvetli bir azâmî müşterek, sözkonusu din mensuplarını birleştirecek sağlam bir halka ve bizleri bir yerde toplayacak ortak bir payda! Gerisi teferruat! Hele bu konuda bir mutâbakata varılsın, devamı gelecektir.

Son tahlilde alt benliklerini yahûdî, hristiyan ve müslüman olarak tanımlayan bu kişilerin üst kimlikleri gerçekte "insan ve hakikî mü'min" oluyor. Böylece ümme-i kâime'den sayılmanın temel kriterinde bir problem kalmıyor. İlk etapta bu iman sorununu halleden "muvahhid-yahûdî, muvahhid-hristiyan ve muvahhid-müslim kardeşler; yani topyekûn ehl-i kitâbın hanifleri; ikinci merhalede ümme-i kâimeyi oluşturmanın diğer sosyal şartlarını teşkil eden" düşünce, söz ve eylemde birlik" planını uygulamaya sokmalıdırlar.

Bu aşamada şu kıstaslara uygun bir "insan-mü'min tipi" geliştirilmelidir ki, bu aynı zamanda ümme-i kâimenin âzâsı/elemanı konumundaki "aksiyon adamı"nın fotomodelini ortaya koyacaktır.

1. Öncelikle, herkes ve her konu hakkında iyi niyet taşımak. (Güzel düşünecek, güzel bakacak, güzel ve güzellikleri görecektir ki, güzel işler yapsın.)

2. *Her ne pahasına olursa olsun, doğrudan ve doğruluktan yana tavır takınmak.* (Doğru konuşacak, dürüst davranacak ve doğru-dürüst ve haklı olan kişileri savunacak, "adâletin şâhidi" olacak ki, doğru şeyler ve dürüst adamlar çoğalsın ve kazansın.)

3. *Hak ve hürriyetlerin savunucusu olmak.* (Kendi edinimlerimize ve özgürlüklerimize ne kadar düşkün isek, başkalarının bu türden kazanımlarına da o denli sâhip çıkılmalı ki, sosyal barış zemini oluşsun. Bilinmelidir ki, hürriyetin ön-şartı; "senin hakkının bittiği yerde ötekinin hakkı başlar, onun hakkının sona erdiği noktada da senin hakkın doğar" kâidesidir.)

4. *Ekolojik dengeyi korumak/çevre sorunlarına karşı duyarlı olmak.* (Doğal ortamı bozacak ve çirkinleştirecek her menfi girişimden uzak durmalı; aksi yönde hareket edenleri uyarmalı ve engellemeli ki, yaşanabilir bir dünya ve sürdürülebilir bir hayat elimizden alınmamış olsun.)

5. *Başkalarının bağlandıkları değerlere hürmet etmek.* (Ne kadar aşırı uçta/radikal bulunursa bulunsun; hiçbir dine, ideolojiye, fikir akımına, siyâsî görüşe vs. ve bunların bağlılarına saygısızlık edilmemeli ki; inanç, düşünce, kanaat, ifâde ve teşebbüs özgürlüğü/ortak sağduyu ortamı daraltılmamış olsun. Bir şeye karşı olabilirsiniz ama onu kısıtlamaya yeltenmek doğru olmaz. Tersine, muhalif ve muârizinizin, düşüncelerini yayabilmesi için elinizden gelen katkıyı ona sağlamalısınız. Bunu, şundan dolayı yapmak gerekir: "Sevgide serbestiyet, saygıda mecburiyet vardır." Yani; "sevmek zorunda değilsiniz ama saymak zorundasınız.")

6. *Sınıfsal ayrıma gitmemek.* (Hiçbir dine, ırka, renge, dile, mezhep ve meşrebe, ictimâî/etnik ve siyâsî/politik gruba vs. mensup olanlar arasında ayrımcılık ve çifte standart içeren muâmele yapılmamalı; ayrışma (ihtilâf) yerine örtüşme (ittifak/concensus) yolları aranmalı, bulunmalı ki, tefrika çıkmasın ve toplum kesimleri arasında fitne-fesâd ve düşmanlık tohumları yeşermesin ve huzur-sükûn bozulmasın. Zira demokrat olmanın birincil koşulu; "kendin için istediğini başkaları için de istemek, kendin için arzu etmediğini başkaları için de arzu etmemek"tir.)

7. *Zulüm, haksızlık ve tecâvüzden rahatsızlık duymak ve bunlara karşı etkin ve kararlı mücâdelede bulunmak.* (Ülkenin ve dünyanın neresinde, kime ve neye tatbik edilirse edilsin her tür baskı, şiddet dayatma, sürgün, imhâ, dolaylı-dolaysız sindirme politikaları, çatışma, savaş; kısaca canlı (her çeşidi dâhil) sağlığını tehlikeye sokan ve hayatını tehdit eden bütün olumsuz hareketlere cephe almalı ve gerekli tepki gösterilmeli ki, adâlet her yere hâkim olsun. "Dünyanın bir ucunda birinin ayağına diken batsa, öteki ucundaki onun acısını hissetmeli" ve yerkürenin her karesinde "ezenin ve ezilenin olmadığı âdil ve hakça bir düzen" kurabilmek için, "bir yerde kurt kuzuyu kapsa, o hayvancağızın hakkı sorulabilmeli-sorgulanabilmeli"dir.)

8. *Sonradan pişman olunmayacak dengeli bir hayat standardı tutturmak.* (Bu husus çok yönlü bir durum arz ediyor. Özetlemek gerekirse; hayat şartlarını, İlâhî yasalar ve evrensel hukuk ve etik prensipleri ile genel-geçerliğe sahip san'at ve estetik ilkelerine uygun tarzda düzenlemek yeterli olacaktır, kanısındayız. Bunun anlamı şu: Yaşamın bir yanına ağırlık verirken, diğer yanları boşverilmemeli; bir tarafa aşırı özen gösterirken, öteki tarafları hepten ihmâle uğratılmamalıdır. Böylelikle sağlık, esenlik ve mutluluk içerisinde plânlı ölçülü bir hayata kavuşulmuş olur.)

9. *Sahip olunan nimetleri başkaları ile paylaşmak ve bunları diğer varlıkların hayrına kullanmak.* ("Birilerinin gözyaşı, başkalarının kahkaha atmasının gerekçesi" olmamalı. Ayrıca biz şen-şakrak yaşarken, başkalarının ağlaması-sızlaması dinmiyorsa, bu da hâk-şinas bir tutum değildir. "Komşusu açken, tok yatmak" herkesi ve her kesimi rahatsız etmeli ki; gelir dağılımı dengesizliğinden kaynaklanan toplum katmanları arasındaki uçurum mâkûl seviyeye düşsün ve servet düşmanlığı, alt-üst kıskançlığı gibi dürtülerden

doğan âdî suç işleme oranı asgariye insin de, sosyal taraflar rahata kavuşsun.)

10. *Ruhsal yapıyı olabildiğince zenginleştirmek.* (İnsanı en çok irâde zâafiyeti yıpratır ve çökertir. Modern köleliğin kökeninde de bu yatmaktadır. Maddenin, şehvetin, ikbâlin esiri olmamak, bu vb. seküler imkânların yitirilmesi hâlinde de yıkılmamak ve kendimizi kaybetmemek oldukça önemlidir. Kötü alışkanlıklardan başlamak üzere intihâra kadar varabilecek kötü düşünce ve saplantılardan sıyrılmanın yegâne süper-gücü, mânevî zemini tam donanımlı ve etkin konuma getirmektir. İç bünyeyi geliştirmenin yolu da kuvvetli bir inanç, yeterince ibâdet, olanaklar ölçüsünde hayır-hasenât, duâ, şükür vb. mistik dinamikleri harekete geçirmekten geçer. Şurası iyice bellenmelidir ki; rûhî zindelik, bedenî canlılığın, fizikî yapıyı işlevsel kılmanın motorudur. Aynı şekilde iç güzelliği, dış güzelliğe bürünerek kendini yansıtır. Bunun için denilir ki; "iç, dışın aynasıdır". Ama bu ruhu zenginleştirme ameliyesini yaparken büyük bir gizlilik ve titizlik içinde olunmalıdır. Bu meyandaki atılımlar madem ki, Tanrı'ya karşı sorumlulukların bir gereğidir. O takdirde bu alandaki yapıp-etmelerin tümü O'nunla kul arasında kalmalı ki, –bir nevî şirk ve nifak kokan-riyâyaya bulaşılmasın; gurur, kibir, enâniyet illetlerinden uzak kalınsın ve mukâbilinde sevâbı yanında, umulan "kötülüklerden alıkoyma ve iyiliklere/birr'e ulaşma" yararı elde edilsin de "sâlih ve müttâkî"ler sınıfına girilsin.)

Son söz olarak şu söylenebilir:

Orijini ne olursa olsun,
Coğrafya'nın hangi bölgesinde bulunursa bulunsun,
Birbirinden haberli veya habersiz,
Birbiriyle irtibatlı ya da irtibatsız,
Birbiriyle organik bağ kurmuş yahut kurmamış olsun;

21. asrın/modern çağın ümmet-i kâimesinin üyeleri (members of functional society) konumunda ve gelecek kuşağın "idol"ü olmaya aday yeni altın nesle (the new gold generation) ve aksiyon adamlarına (action men) şimdiden takdir ve muvaffakiyet dilekleri arz olunur..

BİBLİYOGRAFYA

- KUR'ÂN-I KERİM
ABDÜLBÂKÎ, M. Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'an*, Ofset Baskı, İstanbul 1987.
ABDÜLBÂKÎ, M. Fuad, *Mu'cemu Ğaribü'l-Kur'an Müstehracen min Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut, tr. yok.
ALTUNTAŞ, Halil-ŞAHİN, Muzaffer, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, DİB Yay., Ankara 2001.
ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I-XII c., Yeni Ufuklar Neşriyat, yer ve tr. yok.
el-BELENŞİ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali, *Tefsîru Mübhemâti'l-Kur'ân* (Tahkik: Hanîf b. Hasan el-KÂSİMÎ), I-II c., Beyrut 1991.
BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, I-VIII c., İstanbul, tr. yok.
el-BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî*, Fehâris + I-VIII c., Dâru'l-Fikr, yer yok, 1991.
ÇALIŞKAN, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'de Din Kavramı* (A.Ü.S.B.E. Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1998.
ÇANTAY, Hasan Basri, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, I-III c., İstanbul 1980.
ÇETİN, M. Nihad, "Ümmet", *M.E.B. İslâm Ansiklopedisi*, c. XIII, İstanbul 1986.
Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Komisyon, I-XIV c., İstanbul 1992.
EBÜ ZEHRÂ, Muhammed, *Son Peygamber Hz. Muhammed* (Türkçesi: Mehmet KESKİN), I-IV c., İstanbul 1993.
ESED, Muhammed, *Kur'an Mesajı (meâl-tefsir)* (Türkçeye çevirenler: Cahit KOYTAK-Ahmet ERTÜRK), I-III c., İstanbul 1999.
FARUKİ, İsmail R., *İbrahimî Dinlerin Diyaloğu* (Türkçesi: Mesut KARAŞAHAN), İstanbul 1993.

yusuf alemdar

- FOWLER, Brenda "Bütün Diller İçin Ortak Dilbilim Kuralları Bulundu mu?" (Türkçesi: Sema Bulutsuz), *New York Times İnternet Sitesi/ Cumhuriyet Gazetesi Bilim Teknik Eki*; sy. 780, İstanbul 02.03.2002.
- GÜLER, İlhami- ÖZSOY, Ömer, *Konularına Göre KUR'AN (Sistematik Kur'an Fihristi)*, Ankara 1996.
- GÜNALTAY, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri* (Sadeleştirilenler: M. Mahfuz SÖYLEMEZ-Mustafa HİZMETLİ), Ankara 1997.
- GÜNDÜZ, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara 1998.
- HAMİDULLAH, Muhammed, *İslâm Peygamberi* (Çeviren: Salih TUĞ), I-II c., İstanbul 1993.
- HAMİDULLAH, Muhammed, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye/Hz. Pyegmaber Dönemi'nin Siyâsi-İdârî Belgeleri* (Çeviren: Vecdi AKYÜZ), Kitabevi Yay., yer ve tr. yok.
- HİTTİ, Philip K., *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi* (Çeviren: Sâlih TUĞ), I-II c., İstanbul 1995.
- İBN SEVRE, Muhammed İsâ, *Sünenü't-Tirmizî*, I-V c., Ofset Baskı (Kütüb-ü Sitte içinde), İstanbul 1992.
- İbn MANZÛR, Cemâlüddin Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-Arab*, I-XV c., Beyrut 1990.
- el-ISBEHÂNÎ, Râğib, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'an*, İstanbul 1986.
- Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî*, Komisyon, TDV Yay., Ankara 1997.
- KUZGUN, Şaban, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik*, Kayseri 1985.
- el-Mu'cemül-Vesît*, Komisyon, I-II c./1 k., İstanbul 1990.
- el-Mu'cemül-Arabî el-Esâsî*, Komisyon, yer ve tr. yok.
- el-Müncid fi'l-Luğa ve'l-E'lâm*, Beyrut 1986.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *Surelerin İnîş Sirasına Göre Kur'an-ı Kerim Meali (Türkçe Çeviri)*, İstanbul 2000.
- er-RÂZÎ, Fahrüddin, *Tefsîr-i Kebîr/Mefâtihu'l-Ġayb* (Tercüme: Komisyon), I-XXIII c., Ankara 1990.
- es-SİCİSTÂNÎ, Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, Fihris + I-II c., Beyrut 1988.
- es-SİCİSTÂNÎ, Muhammed b. Uzeyz(r), *Ġarîbu'l-Kur'an 'Alâ Hurûfi'l-Mu'cem* (Tahkik: A. Abdülkadir Salâhiyye), Dimeşk 1993.
- ŞENGÜL, İdris, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, İzmir 1994.
- et-TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, I-XXX c./15 k., Beyrut 1998.
- TÜMER, Günay – KÜÇÜK, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ankara 1993.
- TÜMER, Günay "Din", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, c. IX, İstanbul 1994.
- YAZIR, Elmalî'î Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-IX c., İstanbul 1979.
- YILDIRIM, Suat, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, İstanbul 1998.